

اصول فقه
یا
مبانی حقوق اسلامی

محمد حسین مختاری

www.ketab.ir

اصول فقه یا مبانی حقوق اسلامی

محمدحسین مختاری

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: معاونت پژوهشی
- ویراستار: محمداسماعیل نباتیان
- چاپ: باقری
- چاپ اول: بهار ۱۳۹۰
- شمارگان: ۱۴۰۰ نسخه
- قیمت: ۳۷۰۰ تومان
- عنوان: ۱۸۹؛ مسلسل: ۲۲۳

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم، خیابان شهداء (صفائییه)، کوچه آمار، پلاک ۴۲

تلفن و دورنگار: ۷۸۳۲۸۳۳. بخش: قم ۷۸۳۲۸۳۴؛ تهران ۵-۳۳۳-۸۸۹۴

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۸۵۸، کدپستی: ۳۷۱۵۶-۱۶۴۳۹

وب سایت: www.isca.ac.ir

پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

مختاری، محمدحسین، ۱۳۴۴ -

اصول فقه یا مبانی حقوق اسلامی / محمدحسین مختاری؛ تهیه معاونت پژوهشی - قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۰.

۲۷۲ ص.

ISBN: 978-600-195-036-0

۳۷۰۰۰ ریال.

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. اصول فقه شیعه. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی،

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. ب. عنوان.

۲۹۷/۳۱۲

BP ۱۵۹/۸/۳۶

فهرست مطالب

۱۹		سرآغاز
۲۳		درآمد
۲۳		تعریف علم اصول
۲۴		موضوع علم اصول
۲۵		غرض و فایده علم اصول
۲۷		گفتار اول: مباحث الفاظ
۲۷		بحث اول: وضع
۲۸		وضع تعیننی و تعیننی
۲۸		وضع شخصی و نوعی
۲۹		اقسام وضع
۳۱		بحث دوم: حقیقت و مجاز
۳۳		علام حقیقت و مجاز
۳۴		الف) تبادل
۳۵		ب) عدم صحت سلب

۲۶	 (ج) اطّراد
۲۷	 بحث سوم: اصول لفظیه
۲۷	 اصالة الحقیقه
۲۸	 اصالة العموم
۲۹	 اصالة الاطلاق
۳۹	 اصل عدم تقدیر
۴۰	 اصل عدم نقل و اصل عدم اشتراك
۴۰	 اصالة الظهور
۴۱	 حجیّت اصول لفظیه
۴۲	 بحث چهارم: ترادف و اشتراك
۴۳	 بحث پنجم: استعمال لفظ در بیش از یک معنا
۴۵	 بحث ششم: حقیقت شرعیّه
۴۷	 ثمره بحث
۴۸	 بحث هفتم: صحیح و اعمّ
۴۹	 ادلّه قائلان به صحیح
۵۰	 ادلّه قائلان به اعمّ
۵۱	 باب معاملات
۵۲	 بحث هشتم: مشتقّ
۵۲	 محل نزاع
۵۵	 گفتار دوم: اوامر
۵۶	 دلالت لفظ امر بر معنای وجوب

صیغه امر	۵۸
دلالت صیغه امر بر معنای وجوب	۵۹
آیا اطلاق صیغه امر مقتضی وجوب تعبدی است یا توصّلی؟	۵۹
آیا اقتضای اطلاق صیغه امر واجب عینی است یا کفایی؟	۶۱
آیا اقتضای امر واجب تعیینی است یا تخییری؟	۶۲
آیا امر بر واجب نفسی دلالت می‌کند یا واجب غیری؟	۶۲
بحث فور و تراخی؛ آیا امر بر فور دلالت دارد یا تراخی؟	۶۳
مرّه و تکرار	۶۳
اقسام واجب	۶۴
۱. واجب مطلق و واجب مشروط	۶۴
۲. واجب معلق و واجب منجز	۶۵
۳. واجب اصلی و واجب تبعی	۶۶
۴. واجب تعیینی و تخییری	۶۶
۵. واجب عینی و کفایی	۶۷
۶. واجب موسّع و مضیق	۶۷
گفتار سوّم: نواهی	۶۹
۱. ماده نهی	۶۹
۲. صیغه نهی	۶۹
۳. ظهور صیغه نهی در حرمت	۷۰
۴. دلالت صیغه نهی بر دوام و تکرار	۷۱
۵. دلالت نهی بر فساد	۷۲

۷۲	مقدمه اول
۷۲	مقدمه دوم
۷۳	مقدمه سوم
۷۳	مقدمه چهارم
۷۴	مقدمه پنجم
۷۴	مقدمه ششم
۷۵	مقام اول: نهی در عبادات
۷۶	مقام دوم: نهی در معاملات
۷۷	۶. بحث اجتماع امر و نهی
۷۸	نتیجه بحث در مسئله اجتماع امر و نهی
۸۰	گفتار چهارم: مفاهیم
۸۰	امر اول: تعریف مفهوم و منطوق
۸۱	امر دوم: اقسام مفهوم
۸۲	۱. مفهوم شرط
۸۴	۲. مفهوم وصف
۸۵	۳. مفهوم غایت
۸۶	۴. مفهوم حصر
۸۷	۵. مفهوم لقب
۸۷	۶. مفهوم عدد
۸۹	گفتار پنجم: عام و خاص
۸۹	امر اول: تعاریف عام و خاص

۹۰	امر دوم: الفاظ عموم
۹۱	امر سوم: اقسام عام
۹۱	عام افرادی
۹۲	عام مجموعی
۹۲	عام بدلی
۹۳	امر چهارم: مخصص و اقسام آن
۹۴	مخصص متصل
۹۴	مخصص منفصل
۹۵	امر پنجم: چگونگی استعمال عام پس از تخصیص
۹۶	امر ششم: حجیت عام پس از تخصیص
۹۶	امر هفتم: اجمال مخصص
۹۷	۱. شبهه مفهومیه
۹۹	۲. شبهه مصداقیه
۱۰۱	امر هشتم: عدم جواز تمسک به عام پیش از جستجو از مخصص
	امر نهم: آیا ضمیری که به بعضی از افراد عام رجوع می کند موجب
۱۰۴	تخصیص عام می شود یا نه؟
۱۰۵	امر دهم: تخصیص عام به مفهوم مخالف
۱۰۷	امر یازدهم: حکم استثنایی که به دنبال جمله های متعدد در می آید
۱۱۰	گفتار ششم: مطلق و مقید مجمل و مبین
۱۱۰	فصل اول: مطلق و مقید
۱۱۰	امر اول: تعریف مطلق و مقید

- ۱۱۱..... امر دوم: آیا اطلاق مستند بہ وضع واضح است؟
- ۱۱۲..... امر سوم: مقدمات حکمت
- ۱۱۴..... امر چہارم: حمل مطلق بر مقید
- ۱۱۶..... فصل دوم: مجمل و مبین
- ۱۲۰..... گفتار ہفتم: ادلہ اربعہ یا ادلہ استخراج احکام
- ۱۲۰..... دلیل اول: قرآن کریم
- ۱۲۱..... ۱. نسخ قرآن کریم
- ۱۲۲..... ۲. حقیقت وحی
- ۱۲۴..... ۳. چگونگی وحی قرآن بہ پیامبر گرامی اسلام ۹
- ۱۲۵..... ۴. ترتیب نزول قرآن
- ۱۲۶..... ۵. قرائت قرآن و روایت آن
- ۱۲۷..... ۶. طبقات قراء
- ۱۲۸..... ۷. حجیت ظواہر کتاب
- ۱۳۲..... دلیل دوم: سنت
- ۱۳۳..... ۱. چگونگی دلالت فعل معصوم
- ۱۳۵..... ۲. نحوہ دلالت تقریر معصوم
- ۱۳۵..... ۳. خبر متواتر
- ۱۳۶..... اقسام خبر متواتر
- ۱۳۷..... ۴. خبر واحد
- ۱۳۸..... الف) آیات قرآن
- ۱۴۱..... یادآوری دو نکتہ:

۱۴۳	ب) روایات
۱۴۴	ج) اجماع
۱۴۶	د) بنای عقلا
۱۴۷	دلیل سوم: اجماع
۱۴۷	امر اول: تعریف اجماع
۱۴۸	امر دوم: دلایل حجیت اجماع از نظر اهل سنت
۱۴۸	الف) آیات قرآن
۱۵۰	ب) سنت (احادیث نبوی)
۱۵۱	ج) عقل
۱۵۲	امر سوم: چگونگی کشف قول معصوم از طریق اجماع
۱۵۲	۱. طریقه حسن یا تضمن
۱۵۳	۲. طریقه قاعده لطف
۱۵۴	۳. طریقه حدس
۱۵۴	۴. طریقه تقریر
۱۵۵	امر چهارم: اقسام اجماع
۱۵۶	دلیل چهارم: عقل
۱۵۶	تاریخچه دلیل عقل
۱۵۸	امر اول: تعریف دلیل عقلی
۱۵۹	امر دوم: اقسام دلیل عقلی
۱۵۹	۱. مستقلات عقلیه
۱۶۰	۲. غیر مستقلات عقلیه
۱۶۱	امر سوم: ملازمه میان حکم عقل و حکم شرع

۱۶۲	مبحث غیر مستقلات عقلی
۱۶۳	امر اول: بحث اجزاء
۱۶۳	مرحله اول: امر اضطراری
۱۶۴	مرحله دوم: امر ظاهری
۱۶۷	امر دوم: مقدمه واجب
۱۶۷	الف) مقدمه وجوب و مقدمه واجب
۱۶۸	ب) مقدمه داخلی و مقدمه خارجی
۱۶۸	ج) مقدمه عقلی و مقدمه شرعی
۱۶۹	د) مقدمه متقدم و مقدمه مقارن و مقدمه متأخر
۱۷۰	مقدمات مفوته
۱۷۰	امر سوم: مبحث ضدّ
۱۷۲	نمره و نتیجه بحث
۱۷۴	گفتار هشتم: مبحث قطع
۱۷۴	مسئله اول: حجیت قطع
۱۷۶	مسئله دوم: آیا حجیت قطع نیازمند جعل جاعل است؟
۱۷۷	دلیل اول
۱۷۷	دلیل دوم
۱۷۸	دلیل سوم
۱۷۸	دلیل چهارم
۱۷۹	مسئله سوم: اقسام قطع
۱۸۱	اقسام قطع

۱۸۱	مسئله چهارم: بحث تجزی
۱۸۱	اطاعت و عصیان
۱۸۲	تجزی و انقیاد
۱۸۳	مسئله پنجم: موافقت التزامی
۱۸۴	مسئله ششم: علم اجمالی
۱۸۹	گفتار نهم: مبحث ظن
۱۹۰	۱. حجیت ظواهر الفاظ
۱۹۰	دلیل بر حجیت ظواهر
۱۹۱	۲. حجیت قول لغوی
۱۹۲	۳. حجیت شهرت
۱۹۳	الف) شهرت روایی
۱۹۳	ب) شهرت فتوایی
۱۹۴	بحث سیره
۱۹۵	۱. حجیت بنای عقلا
۱۹۵	۲. حجیت سیره متشرعه
۱۹۷	گفتار دهم: مبحث شک (اصول عملیه)
۱۹۸	۱. اصل برائت
۱۹۸	۲. اصل احتیاط
۱۹۹	۳. اصل تخییر
۱۹۹	۴. اصل استصحاب

۱۹۹	موارد جریان اصول عملیه
۲۰۰	فرق بین اصل و دلیل
۲۰۱	شبهات حکمی و موضوعی
۲۰۱	اقسام شبهه حکمی
۲۰۲	مبحث اوّل: اصل براءت
۲۰۳	الف) آیات قرآن
۲۰۴	ب) روایات
۲۰۶	ج) اجماع
۲۰۶	د) عقل
۲۰۷	شبهه حکمی دوران امر بین محذورین
۲۰۸	یادآوری دو نکته
۲۰۹	شرط اجرای براءت عقلی
۲۰۹	شرط اجرای براءت نقلی
۲۱۰	مبحث دوم اصل تخییر
۲۱۲	اقسام تخییر
۲۱۳	مبحث سوّم: اصل احتیاط (اشتغال)
۲۱۵	دوران بین متباینین
۲۱۷	دوران بین اقلّ و اکثر
۲۱۸	مبحث چهارم: اصل استصحاب
۲۱۹	امر اوّل: تعریف استصحاب
۲۲۰	امر دوّم: ارکان استصحاب
۲۲۰	امر سوّم: اقوال علمای اصول در مسئله استصحاب

۲۲۲	 امر چهارم: دلایل حجیت استصحاب
۲۲۲	 وجه اول: سیره عقلا
۲۲۲	 وجه دوم: حصول ظنّ به بقا
۲۲۲	 وجه سوم: اجماع
۲۲۳	 الف) صحیحۀ زراره
۲۲۵	 ب) صحیحۀای دیگر از زراره
۲۲۷	 ج) خبر صفار از علی بن محمد کاشانی
۲۲۸	 تقریب استدلال
۲۳۰	 امر پنجم: آیا استصحاب جزو امارات است یا اصول؟
۲۳۰	 امر ششم: فرق بین استصحاب و قاعده یقین و قاعده مقتضی و مانع
۲۳۱	 امر هفتم: آیا استصحاب در احکام تعلیقی جریان دارد؟
۲۳۲	 امر هشتم: اقسام استصحاب کلی
۲۳۳	 استصحاب کلی قسم اول
۲۳۴	 استصحاب کلی قسم دوم
۲۳۵	 استصحاب کلی قسم سوم
۲۳۶	 امر نهم: عدم حجیت اصل مثبت
۲۳۷	 امر دهم: عدم جریان استصحاب با وجود اماره معتبر
۲۳۸	 امر یازدهم: تعارض استصحاب با دیگر اصول عملیه
۲۳۹	 امر دوازدهم: حکم تعارض میان دو استصحاب
۲۴۰	 امر سیزدهم: حکم تعارض قاعده ید با استصحاب
۲۴۱	 امر چهاردهم: حکم تعارض استصحاب با قاعده صحت
۲۴۲	 امر پانزدهم: حکم تعارض استصحاب با قاعده فراغ و تجاوز

۲۴۴..... امر شانزدهم: تعارض بین استصحاب و قرعه.

۲۴۶..... گفتار یازدهم: مبحث تعادل و ترجیح

۲۴۶..... امر اول: تعریف تعارض

۲۴۷..... امر دوم: فرق میان تعارض و تراحم

۲۴۸..... امر سوم: چگونگی دو حکم متراحم

۲۴۹..... امر چهارم: حکومت و ورود

۲۴۹..... ۱. حکومت

۲۵۱..... ۲. ورود

۲۵۲..... امر پنجم: حکم دو دلیل متعارض

۲۵۴..... امر ششم: مرجحات

۲۵۶..... امر هفتم: تعدی از مرجحات منصوصه

۲۵۷..... گفتار دوازدهم: مبحث اجتهاد و تقلید

۲۵۷..... فصل اول: بحث اجتهاد

۲۵۷..... امر اول: تعریف اجتهاد

۲۵۸..... امر دوم: اقسام اجتهاد

۲۵۹..... الف) امکان تجزّی

۲۵۹..... ب) حجّیت فتوای مجتهد متجزّی

۲۵۹..... ج) تقلید از مجتهد متجزّی

۲۶۰..... امر سوم: تخطئه و تصویب

۲۶۱..... فصل دوم: بحث تقلید

امر اوّل: تعریف تقلید و دلیل جواز آن ۲۶۱

امر دوّم: تقلید اعلم ۲۶۲

امر سوّم: تقلید از میّت ۲۶۲

نمایه ۲۶۵

آیات ۲۶۵

احادیث ۲۶۷

اعلام ۲۶۹

کتاب‌ها ۲۷۱

سرآغاز

حمد بی حد و مدح بی عدّ شایسته خالق است که وجود هر موجود نتیجه جود اوست و صلوات نامحصور و تحیات نامعدود سزاوار نثار وجود مقدّس سرور پیامبران و بهتر پیشوایان اهل یقین حضرت محمّد (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت عصمت و طهارتش که خلائق را از ظلمات خیرت و جهالت به نور ارشاد و هدایت رهایی می بخشند.

بعد از حمد و تحیات، راقم این سطور چنین گوید که هر فن و علمی در تحقیق خود به ابزار و وسایل اساسی نیازمند است، فقه نیز از این امر مستثنا نیست، یعنی به مقدمات و تمهیداتی وابسته است و آن عبارت از علم اصول است، به همین جهت اصول بسان فقه دارای ارزش و جایگاه ویژه‌ای است و دامنه اهمیت آن همچون فقه بسی وسیع و گسترده است.

هر چند فقه به مقتضای زندگی بشر همواره رشد و گسترش می یابد، مسلماً اصول نیز همپای آن بسط پیدا می کند، چه آنکه خاصیت علوم مقدماتی و ابزاری همین است.

به هر تقدیر اصول فقه عبارت از علم به قواعدی است که به منظور دستیابی به احکام شرعی فرعی آماده شده است.

علم اصول در آغاز به عنوان علمی مستقل و علی حده در برابر فقه نبود، بلکه

به تدریج با رشد و تعالی علم فقه به منصف ظهور رسید، به گونه‌ای که در زما‌های بعد به عنوان دانشی جداگانه و برجسته خودنمایی کرد و فقها و ارباب تحقیق در اطراف آن به نحو مستقل به کاوش و پژوهش پرداخته‌اند.

روشن است استنباط حکم شرعی فرعی موقوف بر درک قواعد اصول است که کبراهای یک شکل منطقی قرار می‌گیرد و در نهایت علم به حکم شرعی از ادله تفصیلی آن پدید می‌آید که به فقه موسوم است؛ لذا هیچ‌کس بدون آشنایی با قواعد کلی استنباط و بهره‌گیری مناسب از آن قادر نیست به میدان فقه و فقهات گام نهد و در نتیجه به تحصیل حکم شرعی دست یازد؛ از این رو علم اصول جای خود را میان فقها به سرعت باز یافت و در این عرصه مردان بزرگی ظهور کردند و در دانش اجتهاد سرفصلی جدید باز گشودند؛ آنان اصول را با روشی تازه و بدیع به بنیانی مرصوص مبدل ساختند و راه را بر نفوذ رسوبات اخباریگری در اجتهاد به طور کلی بستند و مباحث آن را به گونه منظم و مستدل مطرح کرده‌اند و در این راستا آثار ارزنده‌ای به جامعه علم و فرهنگ ارزانی داشته‌اند.

بدیهی است که آشنایی با مباحث اصولی برای استنباط همه احکام و قوانین اعم از شرعی و غیر آن نافع است؛ به عبارت دیگر، هم فقها از آن بهره می‌جویند و هم هر کسی که با احکام و قوانین در ارتباط است؛ یعنی تمام کسانی که با علوم و دانش‌های حقوقی سروکار دارند، دانستن بسیاری از مسائل علم اصول برای آنها بایسته و ضروری است و بدون آن استفاده بهینه از قوانین و کشف دلالات تصدیقی و مراد قانونگذار و تشخیص موارد خاص آن تقریباً غیر ممکن است.

بنابر این نتیجه‌ای که بر علم اصول مترتب است برای کلیه صاحبان علم و دانش قابل بهره‌گیری بوده و همگان در پرتو آن سود می‌برند؛ از این رو فکر و

اندیشه اصولی پیوسته بویاتر و بارورتر می شود و بر مکانیت و منزلت آن روز به روز افزوده می گردد.

در اینجا ذکر نکاتی چند در باره کتاب حاضر لازم است:

۱. کتاب حاضر به سبکی روان و اسلوبی نو تألیف و تدوین گردیده تا مورد استفاده همه دانش پژوهان حوزوی و دانشگاهی قرار گیرد.
۲. در این مجموعه سعی شده است در خصوص مسائل اختلافی میان ارباب علم اصول به ذکر قول مشهور بسنده گردد، از این رو مؤلف در حد امکان کوشیده است از بیان آرای اصولی خویش صرف نظر نماید.
۳. بدون تردید این کتاب عاری از عیب و نقص نیست، از این رو نگارنده از تذکرات صاحب نظران استقبال می کند.

وما توفیقی الا بالله الیه توکلت والیه انیب

محمد حسین مختاری